

GORAN PAVEL ŠANTEK
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

EKONOMSKO-ANTROPOLOŠKI PRISTUP U IZUČAVANJU CRESKOGA RIBARSTVA

Autor u članku analizira kojoj vrsti privređivanja pripada cresko gospodarstvo s početka 20. stoljeća i istodobno određuje smještaj creske sredine unutar Wolfove podjele seoskih zajednica na *otvorene* i *zatvorene*. U članku se, uz razmatranje procesa industrijalizacije na Cresu i njezinih učinaka, istodobno pokušava utvrditi koliko su ove posljedice identične onima u drugim krajevima svijeta. Povijesnim se istraživanjem razmatra starost ribarstva u Hrvata i njegova povezanost s etničkom kulturom, a povezano s ovime i odgovara na pitanje koji je od etnoloških pristupa danas najadekvatniji za istraživanja gospodarstva.

Ključne riječi: ekonomska antropologija, ribarstvo, Cres

U ovom ću radu pokušati ekonomsko-antropološkom analizom creskog ribarstva odrediti kojem je tipu privređivanja pripadalo cresko gospodarstvo s početka 20. stoljeća, u kojem je tipu zajednice prema Wolfovoj (1955) podjeli, *otvorenom* ili *zatvorenom*, živio creski seljak u to doba,¹ kakav je utjecaj industrijalizacije i procesa koji je prate na život creskoga sela, kolika je "drevnost" *narodnoga* ribarstva u Hrvatskoj, te koja je od postojećih teorijskih koncepcija hrvatske etnologije najadekvatnija za istraživanja gospodarstva.

1. Tip privređivanja

S obzirom na način zadovoljavanja potreba teoretičari ekonomske znanosti razlikuju sljedeće tipove privređivanja: prirodni (u kojem je veza proizvodnje i potrošnje neposredna, pa je proizvođač istodobno i potrošač), robni (veza se proizvodnje i potrošnje odvija na tržištu, a proizvođač proizvodi za prodaju) i mješoviti, koji je kombinacija prethodnih (Vojnović 1995:8). Kako su brojni hrvatski etnolozi

¹ Wolfova će podjela u članku biti ukratko objašnjena u poglavlju naslovljenom *Otvorena ili zatvorena zajednica*.

istraživanju pristupili tretirajući selo kao konzervativnu, izoliranu zajednicu okrenutu tradiciji i proizvodnji za vlastite potrebe, dakle kao pretežno naturalnu ekonomiju, pa su ovakvu tretiranju hrvatskoga sela prilagođavali i vlastiti teorijsko-metodološki aparat, pokušat ću otkriti odgovara li ta slika hrvatskoga sela stvarnosti te odrediti kojoj zapravo vrsti privređivanja pripada gospodarstvo Cresa s početka 20. stoljeća.

Povijesno istraživanje pokazuje da je trgovina creskim područjem bila razvijena već u prapovijesno doba [u blizini je prolazio trgovački "jantarski put" (Stražičić 1981:13), a arheolozi pretpostavljaju da su neolitske kulture međusobno trgovale (Budimir 1953:18)], da se nastavila s Grcima [trgovačka kolonija u Osoru iz 6. st. pr. Kr. (Stražičić 1981:113), koja je vjerojatno, kao i druge grčke kolonije, dio ulovljene ribe prodavala Ilirima (Županović 1995:75)] i dalje razvijala s Rimljanima i Bizantom [trgovci su tada posebno cijenili cresko vino, ulje, sir i vunu (Stražičić 1981:114), a u mjesni je statut ušla odredba o obveznoj prodaji ribe na tržnici (Županović 1995:142)], s Venecijom [Cres je tada postao trgovačko središte Kvarnera u čijoj se luci krcalo vino, riba, stoka i ulje (Stražičić 1981:144), a pojedine su obitelji na Jadranu vrlo bogato živjele baveći se lovom i prodajom ribe (Županović 1995:387)], a posebno se razvila u posljednja dva stoljeća. Tako vidimo da su Crešani svoje ulje već krajem prošloga stoljeća redovito prodavali u Rijeci (Stražičić 1981:203), da su osnivanjem *Posujilnice* željeli ojačati svoju poziciju na tržištu (Stražičić 1981:207), da su mještani creskih primorskih mjesta redovito prodavali ribu (Stražičić 1981:226),² oni iz kopnenog područja sir, vunu i janjce (Stražičić 1981:212), a stanovnici Tramuntane i drvo (Stražičić 1981:217). O važnosti trgovine zaključujemo i po tome što je glavni otočki događaj bio trodnevni kolovoški sajam na kojemu se prodavalo cresko ulje, vino, slana riba, janjci, sir i vuna, a kupovalo, na otoku uvijek nedostatno, žito (Stražičić 1981:239). Velik je poticaj trgovini ribom bila Dandoloва prosvjetiteljska odredba o njezinoj potpuno slobodnoj prodaji (Županović 1995:406), a koliko se trgovina ribom na Jadranu razvila, vidimo iz činjenice da je bila jedan od stalnih predmeta prodaje na tršćanskoj burzi (*Naša sloga* 1887.). Početkom je stoljeća i državni povjerenik za ribarstvo bi pomogao nedovoljno poučenom seljaku-ribaru u svoja predavanja uključio pouku o načinima prodaje različitih vrsta ribe (Županović 1995:52). Naglašeni je trgovački stav u ponašanju creskih ribara pokazao i Bortulin (1914:332-333), ali i kazivači tijekom moga etnografskog istraživanja 1999. godine, pa nam tako Crešanin Frano Soldatić jasno govori o tome da su ribu lovili radi prodaje, a tek malo ostavljali sebi za hranu:

Ribarili smo za prodati, nego šta. Malo smo ostavili sebi za jesti.
Nosili smo doma dva kili (IEF mgtf 3116).

² Još Fortis (1984) u 18. st. govori o tome kako Crešani usoljenu ribu prodaju u sve krajeve države.

Korisne nam informacije daju i novine:

Hrvati u Primorju ne žive samo o domaćih plodinah, već su kao što je svakomu poznato svojim znanjem zanatlije i mornari, te se otvorenom komunikacijom po kopnu i moru razilaze po svijetu. Zapaža se i da u Primorju s kraja 19. stoljeća naturalna ekonomija nije bila moguća jer ljudima nije mogla osigurati egzistenciju te kako se ribarstvo prakticiralo poradi izvlačenja koristi ili, konkretnije, stjecanja novca, a ne samo radi zadovoljenja vlastitih potreba. Da bi pomogla ribarima, vlast je poticala stvaranje zadruga, no iz primjera se Martinšćice na Cresu čini da ni one nisu vješto trgovale jer je tamošnja zadruga nepovoljnim ugovorom s jednom tršćanskom tvrtkom za prodaju ribe ostala bez drugoga puta do tržišta (*Naša sloga* 45/1911.).

Kako vidimo, stanovnici su hrvatske obale još krajem prošloga stoljeća u nastojanju za poboljšanjem svoga ekonomskog statusa počeli napuštati svoje domove i zaradu tražiti u svijetu. Zapaža se i da u Primorju s kraja 19. stoljeća naturalna ekonomija nije bila moguća jer ljudima nije mogla osigurati egzistenciju te kako se ribarstvo prakticiralo poradi izvlačenja koristi ili, konkretnije, stjecanja novca, a ne samo radi zadovoljenja vlastitih potreba. Da bi pomogla ribarima, vlast je poticala stvaranje zadruga, no iz primjera se Martinšćice na Cresu čini da ni one nisu vješto trgovale jer je tamošnja zadruga nepovoljnim ugovorom s jednom tršćanskom tvrtkom za prodaju ribe ostala bez drugoga puta do tržišta (*Naša sloga* 45/1911.).

Možemo stoga zaključiti da creski ribari, ali i ostali creski seljaci, nisu nikako bili pripadnicima izolirane zajednice u kojoj se proizvodilo isključivo za vlastito održavanje na životu. Štoviše, povijesni su podaci pokazali da je proizvodnja za prodaju na ovim područjima postojala još od pretpovijesti, a da je najkasnije krajem 19. stoljeća postala i dominantnom svrhom privređivanja. Budući da se, dakle, ribarilo uglavnom za razmjenu na tržištu, cresko bi se gospodarstvo s početka 20. stoljeća moglo definirati kao robno, eventualno bi moglo biti doživljeno i kao mješoviti način privređivanja, jer dio proizvoda ostaje za namirenje potreba proizvođača,³ no nikako ne može biti percipirano kao prirodni oblik privređivanja.

2. Otvorena ili zatvorena zajednica

Na ovu se konstataciju logično nastavlja pitanje kojem bi tipu zajednice prema Wolfvoj (1955:452-471) podjeli, *otvorenom* ili *zatvorenom*, pripadalo cresko društvo istoga razdoblja. Pogledajmo prvo uklapaju li se creski ribari u Kroeberovu (1948:284) sliku seljačkih društava, koja su, prema njemu, dio društva i kulture, za razliku od "primitivnih zajednica" koje posjeduju cjelinu društva i kulture. Povijesna nam istraživanja (Stražičić 1981) govore da je od početka vladavine Venecije nadalje otočko središte postao grad Cres i da se u njemu razvila *elitna*⁴ kultura,

³ Iako je ovakvo tumačenje pomalo diskutabilno jer bi mješoviti način privređivanja zapravo označavao proizvodnju za vlastite potrebe, u kojoj bi se tek viškovi odnosili na tržište, što na Cresu, uglavnom, nije bio slučaj (usporedi Bortulin 1914).

⁴ U Cireseovu smislu podjele na *elitnu* i *narodnu* kulturu. Ovaj je talijanski etnolog u djelu *Cultura egemonica e culture subalterne* među ostalim napisao: "Konceptije, ponašanja i

dok su druga mjesta s razvijenijim ribarstvom (Valun, Beli, Martinščica) ostala isključivo seoska, zemljoradnička i ribarska, s gotovo nerazvijenim građanskim slojem. Zbog svoga su se položaja ribari grada Cresa nalazili u stalnom doticaju s drugom, gradskom kulturom, čega su oni i te kako bili svjesni, štoviše postojao je latentni sukob između "seljaka" (poljoprivrednika i ribara) i "gospode" (usporedi *Našu slogu* 7/1906.). Creski su seljaci, pejorativno zvani *kopačima*, dakle, bili *podređeni* dio unutar creskoga društva s vlastitom supkulturom, pa možemo smatrati da se uklapaju u Kroeberovu sliku seljaštva.

Kako su creski ribari bili pripadnici složenoga političkog društva, [interesi su im bili zastupani u državnom saboru još od kraja 19. stoljeća (vidi interpelaciju zastupnika Laginje i Spinčića u *Našoj slozi* 9/1898.), koji su intenzivno radili [i kazivač Soldatić (IEF mgf 3116) govori o stalnom radu i novinska izvješća govore o konstantnim pokušajima intenziviranja proizvodnje zbog naraslih potreba (*Naša sloga* 17/1881.)], koristili tehnološke novine [Bortulin (1914) govori o kupovini novih proizvoda u Italiji, iz povijesnih izvora (Županović 1995) vidimo da su i koća, *trata*,⁵ *strašin*...⁶ uvezeni iz Italije, u programu se Vlade (*Naša sloga* 35/1908.) poradi poticanja ribarstva predlaže povišenje zaklade za nabavku sprava i promicanje lova na srdele uvođenjem modernijih načina lova i boljih sprava, što nam sve govori o stalnoj svijesti o potrebitosti korištenja tehnoloških *inputa*], uglavnom proizvodili za prodaju (što je konstatirano u prethodnom poglavlju), u proizvodnji ovisili o tehnološkim teškoćama i državnim pogodnostima (već je u ovom odlomku istaknuto i državno, a ne samo strukovno zalaganje za tehnološko unaprjeđenje ribarstva te borba za državne pogodnosti), još od srednjovjekovnih komuna državi plaćali neku vrstu poreza [plaćanje su poreza često nastojali izbjeći (Basioli 1975). Važne je porezne olakšice za ribare uveo Dandolo (Županović 1995:406), a pogodovala im je i austrijska porezna reforma (Stražičić 1981:203). Zanimljivo je da se već krajem 19. stoljeća (*Naša sloga* 37/1894.) javlja svijest o državnoj odgovornosti za potrošeni novac poreznih obveznika.] te bili samo jedni od mnoštva specijaliziranih proizvođača u složenom gospodarskom sustavu (zajedno s poljoprivrednicima, obrtnicima, trgovcima, radnicima...), oni se uklapaju i u Johnsonovu (1994:52) definiciju seljaštva prema kojoj su seljaci poljoprivrednici u složenim

kognitivna baština *elita* (tj. *dominantnih* ili *vodećih* klasa ili slojeva) nisu jednaki koncepcijama, ponašanjima i kognitivnoj baštini takozvanog *naroda* (tj. *podređenih* ili *obezvlašćenih* klasa i slojeva): različitosti socijalnog položaja pridružuje se kulturna različitost, u kojoj se manifestira nejednako sudjelovanje različitih društvenih slojeva u proizvodnji i korištenju kulturnih dobara..." (Cirese 1982:13).

⁵ *Trata* je po cijelom Jadranu raširen naziv za mrežu potegaču, tj. vrstu polukružne, uglavnom dvokrilne mreže s vrećom u sredini, kojom se lovi potezanjem na obalu ili istezanjem na brod. *Tratom* se najčešće lovi *pod svijeću*, tj. okuplja se ekipa, *družina* koja pomoću nekoliko brodova, *trate* i izvora svjetla hvata ribe (usp. Bortulin 1914).

⁶ *Strašin* je vrsta mreže potegače, koja se sastoji samo od vreće, pa mu oblik drži drveni okvir. Dug je oko 10 m, visok 6-7 m, s veličinom oka mreže od 10-12 mm. Poteže se ručnim vitlom na usidreni brod.

političkim sustavima, koji intenzivno rade na zemlji, koriste tehnološke *inpute* s tržišta na kojemu prodaju dio proizvoda, a u proizvodnji ovise o tehnološkim teškoćama i državnim pogodnostima, za što državi plaćaju neku vrstu rente ili poreza, te su samo jedni od mnoštva specijaliziranih proizvođača u kompleksnom gospodarskom sustavu.

Cancian (1994:146, 164-166) je u pokušaju sumiranja svih teorijskih ideja o seljacima istaknuo da su oni društvena skupina koja živi podvojenim životom jer su, s jedne strane, usmjereni prema sebi, izolirani, orijentirani na samoodržavanje i relativno siromašni, dok su, s druge strane, u stalnom dodiru s vanjskim svijetom i time vrlo ovisni o njemu te da se od urbane elite razlikuju teritorijalnom odijeljenošću, gospodarskom i političkom subordinacijom te sposobnošću da proizvode vlastitu hranu. Creski su seljaci (svi su creski ribari bili i poljoprivrednici, koji su radili na zemlji, s iznimkom tek nekolicine najbogatijih ribarskih obitelji ili građanskih vlasnika mreža) doista bili relativno siromašni i zato prije svega gospodarski zainteresirani za preživljavanje (zbog čega su intenzivno ribarili i uglavnom prodavali ulov), donekle nepovjerljivi spram creske "gospode" i odatle pomalo "zatvoreni" te "usmjereni prema sebi" u smislu spomenute naročite skrbi za vlastite potrebe, pri čemu je bilo dopušteno i zakidati "gospodu" ili "vlast" pri prijavljivanju količine usoljene ribe (Bonicelli 1869) ili izbjegavati plaćanje poreza (Basioli 1975). Neosporna je i njihova svakodnevna veza s vanjskim svijetom i njegovom "gradskom, elitnom" kulturom od koje su neki bili više (sva mjesta izvan grada Cresa), a neki manje (ribari i poljoprivrednici grada Cresa) prostorno odijeljeni. Budući da su gospodarski i politički bili subordinirani te da su, koliko su mogli, proizvodili hranu za prehranu sebe i svoje obitelji, ispunjavaju i Cancianove uvjete za seljačke zajednice. Važno je ovdje istaknuti i autorovu dvojbu o mogućnostima poopćavanja seljaštva, i zbog različite povijesne pozadine pojedinih seoskih zajednica i zbog njihovih sinkronijskih raznolikosti (Cancian 1994).

Seljaci su, dakle, integralni dio šireg svijeta i kao takvi jedan od čimbenika u svjetskoj povijesti, što je iskazao i Wallerstein (1974) u *teoriji svjetskog sustava*, čije su pretpostavke da je svjetski sustav više integriran ekonomski nego politički, da je gospodarski diferenciran zbog povijesnih razloga te da se društveni procesi pojedine regije mogu razumjeti samo u pojmovima mjesta i funkcije te regije unutar širega svjetskog sustava primjenjive i na ovu radnju. I na creskoj se mikrorazini vidi kako gospodarska integracija prethodi političkoj. Uzmimo za primjer razdoblje neolita kada zbog nepostojanja bilo kakvih složenih političkih organizacija nije moglo biti ni riječi o ikakvim političkim integracijama, ali je ipak, poradi međusobne trgovine neolitskih kultura, postojala gospodarska integracija. Tako nam se i na Cresu u doba početaka hrvatske etnologije (krajem 19. stoljeća) možda neko selo moglo učiniti politički izoliranim s naturalnim gospodarstvom, no kad povijesnim istraživanjem (Stražičić 1981) otkrijemo da su njegovi mještani uvijek dio proizvoda prodavali na tržištu, da su novac pribavljali barem radi plaćanja poreza i da su se

svjetske gospodarske krize odražavale na njihov život (npr. uspon i pad creskog vinogradarstva povezan s oscilacijama u svjetskoj proizvodnji vina uzrokovanoj peronosporom), zaključujemo da je cresko gospodarstvo bilo uključeno u gospodarska kretanja regije i svijeta. Također se uočava da ova gospodarska integriranost u svjetski sustav ima i posljedice, tj. da je cresko gospodarstvo integrirano kao podređena gospodarska cjelina, koja niti može utjecati na cijene svojih proizvoda niti može mnogo djelovati na ponudu i potražnju. Primjer koji nam može pokazati gdje je početkom 20. stoljeća bilo gospodarsko središte svjetskog sustava moguće je pronaći i u povijesnim izvorima (Županović 1995:439-440), koji nam pokazuju da je ribolov nagli razvoj doživio tijekom 19. st., kad je ponovno porasla potražnja za ribom u zapadnoj Europi urodila unapređenjem proizvodnje (razvio se lov na otvorenom moru, usavršila materijalna sredstva kao što su brodovi i mreže) i trgovine, što se odrazilo i na sva svjetska ribolovna područja, pa i na Jadran, o čemu će više biti rečeno u poglavlju o "drevnosti" narodnoga ribarstva. Razlozi su za ovu diferencijaciju u gospodarskoj snazi povijesni, a potječu iz 16. st., kad su kao posljedica kolonijalizma iznimno politički ojačale i privredno se razvile zemlje zapadne Europe. Iz dosadašnjega je komentara Wallersteinove teorije vidljivo i da se društveno-ekonomski procesi creske regije mogu dobro razumjeti samo iz konteksta i funkcije te regije unutar širega okruženja, pa je zato i u znatnom dijelu analize ovoga rada primijenjeno povijesno istraživanje, čime je, kao i u svim suvremenim ekonomsko-antropološkim radnjama, naglašena dijakroničnost.

U hrvatskoj je etnologiji, osim sinkroničnosti, sve do 90-ih godina 20. stoljeća privilegirani status imalo viđenje da su seoske zajednice homogene, tj. smatralo se (Cancian 1994:132): prvo, da su društveno-ekonomske razlike između seoskih kućanstava male i da su svi seljaci siromašni (pri čemu su pojmovi "male" i "siromašni" relativni prema "velikim" razlikama i "bogatom" ljudima kakvi su nađeni u većim društvima unutar kojih seljaci žive) i drugo, da postoje lokalni običaji koji generiraju i podržavaju homogenost populacije. Proučavanje je, pak, creskoga ribarstva pokazalo da su razlike između pojedinih ribara znale biti relativno velike, odnosno da je bilo vrlo siromašnih, onih koji nisu imali nikakva ribolovna sredstva (kazivač Frano Soldatić: "Ja nisam nikad imel mrežu" (IEF mgtf 3116).), da su neki bili donekle samostalni s vlastitim manjim oruđima (kazivač Nikola ⁷ (o mrežama): "Imel ih je i moj nono i tata. Oni su imeli u Valunu vinograda, oni su imeli tu maslinjaka. Imeli su dosta za kopati, vinograd, masline, a navečer bi pustili *taranteli*,⁸ jutrom bi opet nastavili isti posal" (IEF mgtf 3117).), a da su neki posjedovali znatna ribolovna sredstva i pri lovu unajmljivali usluge siromašnijih ribara (na Cresu, primjerice, obitelj Sepić: "Vlasnik *trate* je zvao ljude za lov, ne

⁷ Kazivač nije želio da mu bude spomenuto prezime.

⁸ *Tarantela* je naziv za mrežu stajačicu, koja je sastavljena od tri mreže pričvršćene jedne uz drugu. Duga je 25-35 m, visoka oko 2 m, veličina je oka vanjske mreže oko 130 mm, a unutarnje oko 25 mm. Njome se najviše love trlje.

familiju" (Soldatić, IEF mgtf 3116).), te da, dakle, creski ribari nikako nisu bili uniformno siromašni (i inače su problematična viđenja ribara kao siromašnih ljudi jer je obitelji Garagnin iz Trogira imala svoju družinu za lov plave ribe, živjela vrlo dobro i trgovala sve do Portugala (Županović 1995:387), ribar je Nikola Riga-Glavoč u 15. st. od jednog zadarskog plemića kupio cijeli njegov posjed (Čolak 1962:403), hvarski su ribari, prema Pribojeviću (1991:82), ribolovom zarađivali "velike svote novca" itd.). Terenskim sam istraživanjem uočio da su se na Cresu materijalne razlike prihvaćale kao normalne, da su mnogi napuštali svoju sredinu u potrazi za boljim poslom, pri čemu ih nitko nije prisiljavao na ostanak, a možda jedini primjer težnje za homogenošću možemo vidjeti u *konjušu*,⁹ darivanju siromašnih i prijatelja, dakle jednom obliku *generaliziranog reciprociteta*,¹⁰ radi povezivanja zajednice.

Pokušajmo sada odgovoriti na pitanje kojemu bi tipu zajednice, prema Wolfovoj (1955) podjeli, pripadalo cresko seljaštvo. *Zatvorenim* zajednicama Wolf smatra one koje su usmjerene prema sebi, teže proizvodnji osnovnih životnih namirnica, a ne komercijalnih roba i obično se kulturno, povijesno ili politički razlikuju od širega društva. *Otvorene* su, pak, one zajednice koje su mnogo više gospodarski, politički i kulturno povezane sa širim svijetom, koji stoga na njih ima mnogo izravniji i važniji utjecaj (Cancian 1994:129). Počnimo od Wolfovih (1955:452-471) povijesnih uzroka ovakve podjele prema kojima je *otvorene* seljačke zajednice zbog potrebe za radnom snagom planski stvorio širi svijet, za razliku od *zatvorenih* s vlastitom tradicijom i koje su nastale prije oblikovanja svjetskoga ekonomskog sustava. Cresko je selo svakako, da se poslužimo Gavazzijevim rječnikom, etnografski individuum nastao prije kolonijalizma, pa bi mogao pripadati *zatvorenom* tipu zajednice; međutim, on je toliko politički i gospodarski inkorporiran u svjetski sustav da ne može biti ni riječi o takvu tipu zajednice. Tijekom je početka stoljeća creski seljak već politički vrlo angažirani subjekt (*Naša sloga* 14/1887., 13/1898.) koji teži proizvodnji komercijalne robe¹¹ i vrlo se malo kulturno

⁹ Bortulin (1914:333) o *konjušu*: "Tako se zove dijeljenje i sam običaj. Kad je ribolov obilan, dobivaju siromasi i bogatiji, koji nijesu na ribarenju, također svoj obrok. Za to služi ona druga, manja hrpa riba. Konjušari se svi poređaju jedan do drugoga, a jedan ili dva ribara dijele na jednake dijelove ribe iz manje hrpe, ali ipak tako, da na posljatku oni, kojih je obitelj mnogobrojna, dobiju još od onoga, što je preostalo" (Ibid.:333).

¹⁰ Plattner (1994:212) *generalizirani reciprocitet* definira kao odnos u kojemu se razmjena čini na dugo vrijeme, u kome je podržavanje veze važnije od gospodarskih probitaka i u kojemu je altruizam norma odnosa.

¹¹ U *Našoj slozi* 17/1891. se pojavljuje članak o Belome, koji kaže da se stanovnici Beloga ribarstvom bave poradi manjka zemlje, da najveće prihode imaju od stoke i drva, a da svojim ribarskim lađama za nadnicu u Rijeku i Krk prevoze različite proizvode. Za iste stanovnike Bortulin (1914) dvadesetak godina kasnije kaže da im je ribarstvo glavna privredna grana, a osobito je tako u godinama dobrog ulova. Dakle, ribarstvo im postaje primarnom djelatnošću ovisno o mogućnostima zarade. Cresani su tako vrlo daleko od zatvorenoga tipa zajednice, kojemu Wolf (1957:1) pripisuje pretežno neprofitnu proizvodnju za preživljavanje. U jednom ranijem radu Wolf (1955:461) kaže

(dio je seoske supkulture, koja je inkorporirana u društvenu kulturu), politički ili povijesno (povijest mu je vrlo slična povijesti ostalih društvenih skupina na otoku i regiji, a politički je, kao što je već pokazano, potpuno inkorporiran u državnu zajednicu) razlikuje od širega društva. U istom radu Wolf, zatim, *zatvorenom* tipu zajednice pripisuje pritisak na članove da prema društvenom idealu redistribuiraju višak, otežavanje ulaska stranaca u zajednicu i smanjivanje mogućnosti članovima zajednice da komuniciraju sa širim svijetom. Kako se već dosad vidjelo, *creski* je seljak autonomni gospodarski subjekt, na čije gospodarske odluke seoska zajednica, u ovom smislu svojevrstne kontrole nad rezultatima njegove proizvodnje, nema utjecaja. Također ni odredbe o otežavanju komuniciranja sa širim društvom nisu primjenjive na *creski* primjer jer su *Crešani* i u samome *Cresu*, i odlazeći u svijet radili za *strance*. Neosporno je, dakle, da *cresko* selo zbog svojih čvrstih ekonomskih, političkih i kulturnih veza sa širim svijetom pripada *otvorenom* tipu zajednice.

Ni u kontekstu uspoređivanja *creskog* gospodarstva s drugim glavnim teoretičarima homogenosti, Fosterom i Čajanovim, nisu nađeni argumenti za drukčije mišljenje. Foster (1965) nalazi uzroke homogenosti u seljačkom posjedovanju kognitivne "slike ograničenih dobara", tj. seljaci uviđaju da su mogućnosti zadovoljenja njihovih želja ograničene, da ne mogu doći do željenih stvari, pa zato ne žele narušiti ravnotežu zajednice i odupiru se liderstvu, gospodarskim promjenama i društvenoj diferencijaciji. Podaci govore da su *creski* ribari bili svjesni nemogućnosti potpunoga zadovoljenja svojih želja, ali i da zbog toga nisu bili ravnodušni, nego su nastojali "svakovrstnim izumljem ribolova danju i noću da se bar nešto ribanjem okoriste" (*Naša sloga* 17/1881.), dakle, nisu prihvaćali nemogućnost povećanja količine ulovljene ribe, a o neopiranju gospodarskim promjenama i društvenoj diferencijaciji bit će više rečeno u poglavlju o povijesnoj transformaciji *creskih* ribara, pa je tako na ovaj neprimjenjiva Fosterova teorija.

Budući da ni Wolf ni Foster, koji ističu važnost veze između seljaka i šireg svijeta, nisu dali argumente, koji bi primijenjeni na *cresku* sredinu mogli pokazati njezinu homogenost, teško je povjerovati da bi se slično moglo pokazati pomoću teorije Čajanova (Cancian 1994:133), koji naglašava izolaciju seljaštva i njegovu neovisnost od šireg sustava. Naime, njegova ideja o seljačkoj obitelji kao proizvodnoj jedinici nepovezanoj s tržišnom ekonomijom na *creski* je primjer apsolutno neprimjenjiva. Isto je i s njegovom odredbom o tome da *zatvoreni*, homogeni tip seljačke zajednice ima glavno distinktivno obilježje u tome što na njega nije primjenjiva ekonomska ideja o stalnim i beskonačnim ljudskim potrebama koje ljude potiču da konstantno proizvode. Vidjeli smo da su *creski* seljaci prava "djeca" kapitalističkoga sustava koja stalno i intenzivno rade (jer im je to potrebno da bi se održali na životu u sredini siromašnoj prirodnim

da *otvorenima* smatra one zajednice u kojih stalna prodaja priroda za novac iznosi između 50 i 75% ukupne proizvodnje.

resursima kakva je bio Cres, usporedi: Muraj 1995), inventivni su u usavršavanju sredstava proizvodnje i vrlo zainteresirani za zaradu, odnosno profit iz proizvodnje. Tako na Cresu nema govora o Čajanovljevim idejama o seljačkoj egalitarnosti ili esencijalnoj homogenosti.

Može se, dakle, zaključiti da creski ribari nisu (bili) pripadnici jedne homogene, *zatvorene* zajednice, što valja uzeti u obzir pri budućim istraživanjima gospodarstva u hrvatskoj etnologiji i traženju najpogodnijeg teorijsko-metodološkog okvira za ova istraživanja. Na creskom se primjeru pokazalo da u Hrvatskoj, kao ni u svijetu (Cancian 1994:147), ne dominira svuda i uvijek u etnologiji često pretpostavljeni ideal sela kao *zatvorene* korporativne zajednice, koja nam zbog svoje introvertiranosti čuva *stare* običaje te je stoga pogodna za istraživanja porijekla i starine različitih kulturnih elemenata ili etnografskih individuuma.

Pojavila se tako i potreba da se pri istraživanjima dio teorijskoga prostora posveti teoretičarima heterogenosti kao što su Ortiz (1973:1) i Barlett (1982:8), koji smatraju da zbog brojnosti seljačkih potkultura i njihovim čvrstim gospodarskim vezama sa širim svijetom treba vidjeti jesu li zasebne ekonomske teorije za seljačka društva uopće potrebne ili se ova društva mogu potpuno objasniti pomoću općih ekonomskih teorija. Početi u svoja istraživanja uključivati heterogeni pristup značilo bi više pozornosti posvećivati društveno-gospodarskoj stratifikaciji i odnosima zajednice prema promjenama. Na creskom se primjeru pokazala korisnost primjene toga pristupa jer nam je otkrivena ne samo društvena i gospodarska slojevitost u creskom društvu (primjerice podjela na ekonomski utjecajniju "gospodu" i siromašnije "seljake"), nego i gospodarska slojevitost seljačke skupine (imućniji vlasnici ribarskih oruđa, *mali* ribari i ribari-najamnici). Činjenica da ni jedna supkulturna skupina nije socijalno i ekonomski homogena, odnosno da je i ona slojevita, još je jedan argument za heterogeni pristup. Za razliku od nekih istraživača heterogenog pristupa, koji su u konkretnom istraživanju nailazili na probleme pri interpretiranju odnosa pojedine zajednice prema gospodarskim promjenama (stanovita stanka između uvođenja tehnoloških novosti i njihove uporabe, vidi: Cancian 1972, Rogers 1983) u primjeru Cresa smatram da takvih problema nema. Ni u povijesnom ni u etnografskom istraživanju nisam našao otklon ili jaz između uvođenja novih tehnologija i njihove uporabe, štoviše pokazalo se da ih ribari koriste i protiv volje vladajuće elite.¹² Analiza nam je tako pokazala da je seljački svijet mnogo složeniji od onoga kakvim su ga prikazivali *homogenisti* i da nam heterogena teorija pomaže u boljem razumijevanju seljačkih društava, iako to ne znači da

¹² Primjer može biti uvođenje *vojgi* (*Vojga* je naziv za mrežu koja nastaje spajanjem nekoliko *srdelara*, jednostrukih mreža stajačica u koje se srdele hvataju na zabod. Svaka je mreža duga oko 26-28 m, promjer joj je oka 15-17 mm, a visina od 400 do 450 oka) u jadranskom ribolovu. Kada su siromašni ribari shvatili prednosti njihove uporabe i male izdatke za njihovu kupovinu, postale su dominantno oruđe protiv kojega se pobunila tadašnja gospodarska i politička elita, no koje su ovi siromašni ribari bili spremni braniti i borbom (Stražićić 1981:226; Basioli 1975:233; Županović 1995).

treba odbaciti sve ideje homogenizma.¹³ Čini se da je i u ovom primjeru najbolje pribjeći teorijskom eklekticizmu te u istraživanjima koristiti ideje i jedne i druge teorije, ovisno o konkretnom istraživanju i istraživačkim problemima. Ustanovili smo, također, da je seoska zajednica izložena stalnom pritisku šireg društvenog sustava, pa bi se u svakom budućem etnološkom radu o gospodarstvu valjalo dotaknuti i političko-ekonomskog pristupa, kojemu je analiziranje ovih pritisaka središnje pitanje istraživanja.

Ono što još ovdje želim podcrtati, jest nemogućnost generaliziranja zaključaka ovoga članka na cjelokupno hrvatsko selo. To jest, ne želim upasti u zamku da sve hrvatske seoske zajednice smatram jednakima, odnosno da na primjeru creskoga sela kao zajednice *otvorenoga* tipa proglasim cjelokupno hrvatsko selo zajednicom *otvorenoga* tipa. Zbog toga i je jedan od ciljeva ovoga članka preispitivanje teze prema kojoj je svo hrvatsko selo smatrano zajednicom *zatvorenoga* tipa, a uzrok je favoriziranja ove teze bila njezina uska povezanost s pristupima koji su kao svoj primarni zadatak tražili što izvornije kulturne elemente.

3. Transformacije creskih ribara

Političko-ekonomski pristup će nam sa svojim aparatom za praćenje načina kako povezivanje sa svijetom i uključivanje u kapitalističku ekonomiju transformira život pojedine zajednice pomoći da utvrdimo kako su industrijalizacija i procesi koji je prate utjecali na život sela, te koliko su njima izazvane promjene na Cresu identične promjenama u drugim dijelovima svijeta. Da su Crššani vrlo rano postali ovisni o kapitalističkoj privredi, vidimo i po tome što su neke obitelji još na početku 20. stoljeća ovisile o zaradi koju su slali članovi koji su u potrazi za poslom krenuli diljem svijeta "po kopnu i moru" da bi zaradili "hranu sebi i svojoj obitelji" (*Naša sloga* 17/1881.). Stražičić (1981:197) konstatira kako je takav novac zarađen izvan Cresa djelovao na porast životnog standarda stanovništva i unapređenje otočnog gospodarstva (izgrađuju se prve cisterne za vodu, usavršava prerada maslina, poboljšava ribarska oprema...), ali nam ništa ne govori o možebitnim ekonomskim razlikama do kojih je moglo doći među stanovnicima. Povijesno je istraživanje (Stražičić 1981, Županović 1995) pokazalo da su na Cresu ekonomske razlike među seljacima postojale još i u davnoj prošlosti, tj. da su već od srednjega vijeka postojali imućniji ribari i oni koji su jedva ulovili za vlastito uzdržavanje. Kroz cijelu su povijest postojali ribari-najamnici, koji su najprije radili za vlasnike potegača sa svijećom, kasnije za kočare, a osnivanjem zadruge i za zadrugu. Etnografski zapisi (IEF mgtf 3116) pokazuju da kazivač Soldatić uopće nije posjedovao vlastita

¹³ I u najsuvremenijim ćemo društvima naći pritisak za ekonomskom jednakošću (npr. veći porezi na veće plaće), *generalizirani reciprocitet* (npr. darovi na vjenčanjima), skupine s posebno intenzivnim društvenim odnosima i znakovima pripadnosti koji razlikuju članove od nečlanova (npr. manjinske etničke ili vjerske zajednice) itd.

ribolovna sredstva, da je najprije lovio za vlasnike *trata*, kasnije za zadrugu te, na posljetku, za cresku tvornicu ribe osnovanu 1896. kapitalom iz Trsta (Stražičić 1981:234), koja je uz druge tvornice na području (Rijeka, Lošinj, Unije, Susak...) snažno utjecala na razvoj ribarstva, i stalnim otkupom ribe i zapošljavanjem ribara u vlastitim ribarskim ekipama, te žena na preradi ribe u samoj tvornici. I na Cresu smo vidjeli činjenicu što su je uočili ekonomski antropolozi, (Cancian 1994:156) da zbog pritiska svjetskog sustava sve seoske zajednice (iako su uvijek bile povezane sa širim svijetom) tijekom povijesti postaju sve manje i manje samodostatnima, sve se manje razlikuju od zajednica koje ih okružuju i sve više postaju ovisnima o širem društvu. Drugim riječima, svakim danom postaju sve inkorporiranije u svjetski sustav. Tako je bilo i na Cresu. Što je društveno okruženje (od gradskih komuna do novovjekovne države) postajalo složenijim, i ribari su bili sve više uključeni u društvenu organizaciju, ali i sve ovisniji o njoj, a, gledano ekonomski, od relativne samostalnosti u ribolovu s modernizacijom ribari počinju dobivati (složenom metodologijom podijeljene) dijelove ulova, u sljedećem stupnju ovi dijelovi postaju stalna nadnica kod trgovca ili vlasnika sredstava, a na posljetku ribari postaju industrijski radnici. O dijelu nam ovoga procesa govori i Županović (1995:294-298), spominjući da je u 16. st. glavno oruđe maloga ribara bila *vojga* i da je u ribolovu njome sudjelovala cijela obitelj, ali da je paralelno s time u *družini* odnos između ribara i vlasnika *trate* s vremenom sve više prelazio u najamni odnos. Vidjeli smo da se proces industrijalizacije na Cresu odvija paralelno s istim procesima u svijetu i da ga prate efekti koje opisuju *diferencijalisti*, pa ne možemo cresku sredinu smatrati nekim posebnim područjem.

4. "Drevnost" narodnoga ribarstva

Kulturno-povijesni pristup proučavanjima etnografskog individuuma pristupa pomoću tri metodološka stupnja (Gavazzi 1928): deskripcijom se pribavljaju činjenice o predmetu istraživanja, komparacijom dobivaju etnološki zaključci, a na kraju se genetičkim istraživanjem nastoji otkriti najstarije moguće stanje i putovi njegove difuzije. Pokušat ću ispitati koliko bi ovakva genetička istraživanja mogla biti korisna pri istraživanju ribarstva na Jadranu, odnosno, bi li nam mogla pomoći u odgonetavanju hrvatske prošlosti i kulture.

Povijesno je istraživanje pokazalo da je ribarstvo na Jadranu staro oko 6.000 godina, o čemu imamo dokaze u nalazištima Smilčić i Danilo (Budimir 1953:18). I Mohorovičić (1954:105) smatra da su najranije ljudske zajednice na otoku Cresu bile vezane za prirodne zaklone i pribavljale hranu lovom i ribolovom. Ribarstvo je daljnje usavršavanje doživjelo pod Grcima i Rimljanima, koji su osim lovom ribu pribavljali i iz ribnjaka (Belamarić 1909:134), te pod Bizantom, koji je rimska pravila ribolova nadopunio i razvio (Katičić 1953:28) i koja su zatim u uglavnom

nepromijenjenu obliku bila sastavni dio svih srednjovjekovnih gradskih statuta (Županović 1995:42).

Kada su Hrvati u 7. stoljeću došli na Jadran, jedine su im riječi iz morskog ribarstva bile riba i more, iz čega Skok (1933:47) zaključuje da su i terminologiju i tehnologiju ribarstva naučili od mediteranskih starosjedilaca, a jedinim izvorno slavenskim riječima u hrvatskom ribarskom rječniku smatra imenice: brod, lađa, veslo, jedro, čamac, čun, more, riba i vršva. Kako su živjeli u blizini bizantskih gradova, realno je očekivati da su i ribarstvo naučili od tamošnjih stanovnika, a ovu nam pretpostavku potvrđuje i činjenica da je prvi pisani spomen ribarstva u Hrvata nastao u Zadru krajem 10. stoljeća (Županović 1995:16). Kako su Hrvati počeli dominirati u stanovništvu bivših romanskih gradova tako su sve više preuzimali primat i u ribarstvu. Iz kasnog srednjeg vijeka (15. st.), ponovno iz Zadra, postoji podatak o ribaru Nikoli Rigi-Glavoču, koji je od zadarskog plemića kupio cijeli njegov posjed (Čolak 1962:403). Prve su mreže na Jadranu vjerojatno bile stajačice (Milić 1958:374). Najkasnije se početkom 17. st., tvrdi Basioli (1975:232), počeo prakticirati mali ribolov potegačama za pridnene vrste, a u to se doba uvodi i ribolov potegačama pod svijeću. Kako je na Jadranu dominantan naziv za ovu mrežu *trata* (od talijanskog *trarre*, vući), a veliki je dio Jadrana uključujući i Cres postao dio Mletačke Republike u 12. st., nedvojbeno su hrvatski ribari oruđa i tehniku prihvaćali od Talijana. Sljedeće se važno ribolovno sredstvo (*vojga*) na creskim lovištima srdela pojavilo početkom 18. st. (Basioli 1975:233), a i imena njezinih dijelova govore o talijanskome porijeklu. I iduća je vrsta lova s dubinskim povlačnim mrežama *tartanom*¹⁴ i kočom na Jadran došla iz Italije, o čemu imamo osobito brojne podatke u 18. st. (Županović 1995:319). Kako je država utjecala na ribarstvo i tehnologiju vidimo iz činjenice da je 1875. pokušala poticanjem stvaranja zadruga unaprijediti ribarstvo (Perić 1934:136) i iz propisa koji je početkom 19. st. donio francuski namjesnik Dandolo, a kojim su određeni načini ribolova *tratama*, *vojgom*, zimskim mrežama, načini *brušketa*¹⁵ i sl. (Novak 1952:234). Da jadranski ribari nisu bili konzervativni prema materijalnoj kulturi, vidimo iz činjenice da su neki Vinodolci gotovo sav imetak potrošili na sprave (*Naša sloga* 17/1881.), a zašto su bili takvi naslućujemo iz creske ogorčenosti na ribare iz Chioggie, Rovinja, Crikvenice i Selaca, koji su im zbog boljih ribolovnih sredstava oduzimali veliki dio ulova (Bratti 1905). Upravo negdje u doba nastanka etnologije kao znanstvene discipline u Hrvatskoj, Petar Lorini, vladin predstavnik, 1897. počinje s predavanjima u kojima ribare podučava o vrstama građe, nabavi, cijenama i održavanju opreme te načinima prodaje različitih vrsta ribe (Županović 1995:52), čime se nastavlja na prosvjetiteljsko djelovanje Splitskoga

¹⁴ *Tartana* je naziv za obalnu povlačnu mrežu starijeg tipa, koja je slična koči, samo je manja i služi za obalni ribolov u manjim dubinama. Minimalna joj je veličina oka 12 mm.

¹⁵ *Brušket* je naziv za ždrijeb koji se održavao najčešće u općini i kojim su se, izvlačenjem na sreću, podijelile *pošte*, tj. mjesta za lov, prije početka svake ribolovne sezone.

gospodarskog društva, koje se od 19. st. intenzivno bavi ekonomičnošću ribarstva, radi na uvođenju domaće proizvodnje oruđa i poboljšanju iskorištavanja ribe (Županović 1995:424-425). I tadašnja je vlast pokušavala pridonijeti razvitku ribarstva, a jedan je primjer izgradnja brzojavne postaje prema Marconiju, na Palagruži kako bi viški ribari mogli biti brzo obaviješteni ako se pojavi mnogo srdela (*Naša sloga* 75/1901.).

Iz svih, dakle, podataka vidimo kako je ribarstvo već početkom ovoga stoljeća bilo dinamična gospodarska cjelina uključena u tehnološke i razvojne tokove te kao takva neupotrebljiva za genetička istraživanja. Pozzo-Balbi (prema: Stražičić 1981:232) ističe kako ribarstvo u 30-im godinama 20. st. znatno napreduje i odvija se na tri glavna načina: 1. lov kočama na motorni pogon, 2. lov pod svijeću na malu plavu ribu i 3. lov na tune. U tome je razdoblju najveća novost bilo uvođenje brodskih motora, ne samo na kočice nego i pri malom ribolovu pod svijećom, što je najviše koristilo ribarima jer su se oslobodili napornog veslanja. I u izjavama nam je kazivača (IEF mgtf 3116) potvrđeno da su tridesetih godina 20. stoljeća Crešani nove tehnološke stvari za ribolov pribavljali iz Italije, ili konkretnije iz Ancone. Nakon Drugoga svjetskog rata ribarstvo se nastojalo potaknuti forsiranjem plivarica, kočica i zadruga, no relativno neuspješno jer je ukupan broj ribolovnih sredstava opao (Stražičić 1981:256-257).¹⁶

U doba kad se, dakle, etnologija strukturira kao znanost creski ribari već koriste sve dostupne tehnološke inovacije i nisu nimalo konzervativni prema materijalnoj kulturi što je, vjerojatno, uz spoznaju o hrvatskom dolasku na Jadran bez ikakve ribarske vještine i razlogom što nam hrvatska etnologija, inače sklona proučavanjima materijalne kulture, nije dala niti jednu jedinu studiju o morskom ribarstvu. Istraživanje je pokazalo da je ribarstvo na Jadranu i Cresu vrlo drevno, danas već staro oko 6.000 godina, te da je *narodno* u smislu da su ga svi Hrvati uz obalu prihvatili i da je time postalo dijelom njihove tradicije, ali da nije *narodno* u smislu tekovine koja bi Hrvatima bila svojstvena još od pretpovijesti, pomoću koje bi se možda razlikovali od drugih etničkih skupina i koja bi stoga kulturno-povijesnim etnoložima dala osnovu za istraživanja hrvatskoga porijekla, kao što im to daju npr. rala, preslice ili košnice.

5. Kako etnološki istraživati gospodarstvo u Hrvatskoj?

Budući da ovaj rad već u naslovu zastupa ekonomsko-antropološki pristup, pokušat ću pokazati zašto ga smatram najefikasnijim teorijskim okvirom za istraživanja gospodarstva.

Koje nam teorijske koncepcije istraživanja gospodarstva danas u hrvatskoj etnologiji stoje na raspolaganju? Antropogeografska je metoda

¹⁶ Konkretno: 1945. je godine bilo 24 potegača za malu plavu ribu, a 1963. samo 14; još je drastičniji pad broja mreža stajačica: s 591 mreže u 1945. godini pale su na 111 u 1963.

potpuno napuštena jer bi svojim uspostavljanjem veza između prirodne sredine i etničkih momenata (Vlahović 1987:11) doista bila neutemeljeni arhaizam. Etnografskih je studija sve manje, a i one koje se pišu uglavnom su plod obrazovanih etnologa (usporedi *Etnološku tribinu* 22), pa vidimo da nije ostvarena niti postmodernistička koncepcija da etnografiju stvaraju *insideri*, niti Gavazzijeva (1928) da ona bude tek priprema za komparativna i genetska istraživanja, a niti ekonomsko-antropološka (Plattner 1994) da su istraživanja na terenu dugotrajna, da se stavljaju u prostorni i vremenski kontekst te da su podloga za istraživanje ekonomskih institucija. I kulturno-povijesne su studije o gospodarstvu sve rjeđe, a pogotovo one koje pokušavaju obuhvatiti sva tri Gavazzijeva (1928) stupnja istraživanja: deskriptivni, komparativni i genetički. Kako u hrvatskom društvu još nije završen proces oblikovanja nacionalnog identiteta nakon ponovnog stvaranja samostalne države 1990. godine, kulturno-povijesna istraživanja ne samo da imaju perspektivu u hrvatskoj etnologiji početka 21. stoljeća nego bi čak mogla biti i privilegirana (usporedi Belaj 2000:35). No, dvije su opasnosti od kojih se ovaj pristup mora čuvati: prvo, da opet ne zaboravi na etnik koji istražuje — Hrvate i da tako opet ostanemo bez informacija o hrvatskim kulturnim obilježjima (Čapo 1991), koja bi nam čak mogla, kako je to pretpostavio Gavazzi (1928), pripomoći u rekonstrukciji etničke povijesti; drugo, da ponovno ne zanemari znanstveno stvaranje, odnosno publiciranje istraživanja, jer je činjenica da je prva cjelovita monografija o hrvatskoj narodnoj kulturi¹⁷ izdana tek 1998. godine (101 godinu nakon što je Radić etnologiji izborio status nezavisne discipline i 74 godine nakon što je ona postala znanstvena disciplina na Zagrebačkom sveučilištu), da su mnoga istraživanja ostala neobjavljena,¹⁸ da studenti etnologije još nemaju udžbenike za svoje kolegije i da je zbog svega toga etnologija još uvijek nedovoljno prisutna i vrednovana unutar društvenih znanosti.

Ekonomska je antropologija također stala s publiciranjem (zadnju nam je studiju napisala Olga Supek još 1979. godine), iako su prednosti ovoga pristupa vidljive još od 1936. i Bićanićeva istraživanja u kojemu je već tada uočio slojevite gospodarske odnose na selu, promjene koje u životu seljaka izaziva prodor novčane ekonomije i potrebu povezanog istraživanja gospodarstva i društva. Dok je, dakle, ekonomsko-antropološko stvaranje hrvatskih etnologa stalo, ekonomska se antropologija u svijetu i dalje metodološki i teorijski razvijala te danas posjeduje suvereni istraživački aparat za sve vrste gospodarskih istraživanja, bila ona dijakronijska ili sinkronijska, mikroregionalna ili makroregionalna.

¹⁷ *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.

¹⁸ Najopširniji je pothvat hrvatske etnologije, kojim se želio dobiti kartografski prikaz raširenja različitih kulturnih elemenata, na žalost, ostao gotovo potpuno neobjavljen, iako su od završetka glavnine istraživanja prošla već desetljeća.

U ovom se radu tako pokazalo da je proizvodnja za prodaju na području Jadrana najkasnije krajem 19. stoljeća postala dominantnom svrhom privređivanja i da je, dakle, cresko gospodarstvo u doba formiranja etnologije u Hrvatskoj već bilo robno, da cresko selo zbog svojih čvrstih ekonomskih, političkih i kulturnih veza sa širim svijetom pripada *otvorenom* tipu zajednice, da su creski ribari bili vrlo rano zahvaćeni kapitalističkom privredom i tako izvrgnuti, kao i druga seoska društva na svijetu, transformacijskom procesu koji ih je na kraju diferencirao i velik dio njih učinio industrijskim radnicima, da morsko ribarstvo u svojim izvorima nije bila hrvatska tekovina i da hrvatski ribari nisu bili nimalo konzervativni prema materijalnoj kulturi, nego su, upravo nasuprot, bili uvijek otvoreni za tehnološke inovacije izvan svoje sredine te i sami izumima pokušavali unaprijediti ribarstvo, te da niti kulturno-povijesna, niti postmoderna, a niti antropogeografska teorija nemaju razrađen sustav razmatranja robnog gospodarstva i stalnih promjena koje se događaju u *otvorenoj* zajednici, niti mogućnost da ovakvu zajednicu sagledaju u dijakronijskom i sinkronijskom kontekstu. S obzirom na činjenicu da jedino ekonomska antropologija ima odgovarajuće razrađen teorijski i metodološki aparat za ovakva istraživanja, smatram da je pokazano da nam jedino ona može danas omogućiti kvalitetno i svjetski relevantno istraživanje seoskoga gospodarstva.

NAVEDENA LITERATURA

- Barlett, Peggy F. 1982. *Agricultural Choice and Change: Decision Making in a Costa Rican Community*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Basioli, Josip. 1975. "Ribolov na otoku Cresu kroz vjekove". *Otočki ljetopis* 2:230-239.
- Belaj, Vitomir. 2000. "The Croats and their Folk Culture". U *Croatian Folk Culture*. Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur. Zagreb: Gallery Klovićevi dvori, 25-35.
- Belamarić, Vinko. 1909. *Priručnik za ribare*. Šibenik.
- Bićanić, Rudolf. 1996. *Kako živi narod*. Zagreb: Globus.
- Bonicelli, Gaspare. 1869. *Storia dell'isola dei Lossini*. Trieste.
- Bortulin, Andrija. 1914. "Lov u Belom na Cresu". *Zbornik za narodni život i običaje* 19:321-340.
- Bratti, Ricciotti. 1905. "Un' inchiesta sulla pesca in Istria e Dalmazia". *Pagine Istriane* 3:25-30 i 49-55.

- Budimir, Milan. 1953. "Ilirski problem i leksička grupa Teuta". *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 55:3-36.
- Cancian, Frank. 1994. "Economic Behavior in Peasant Communities". U *Economic Anthropology*. Stuart Plattner, ur. Stanford: Stanford University Press, 127-170.
- Čapo, Jasna. 1991. "Hrvatska etnologija, znanost o narodu ili o kulturi?". *Studia Ethnologica* 3:7-15.
- Čolak, Nikola. 1962. "Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike". Zagreb: Pomorski zbornik.
- Etnološka tribina* 22. 1999. Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Zagreb.
- Fortis, Alberto. 1984. *Put po Dalmaciji*. Zagreb: Globus.
- Foster, George M. 1965. "Peasant Society and the Image of Limited Good". *American Anthropologist* 67:293-314.
- Gavazzi, Milovan. 1928. "Kulturna analiza etnografije Hrvata". *Narodna starina* 17:115-144.
- Johnson, Allen. 1994. "Horticulturalists: Economic Behavior in Tribes". U *Economic Anthropology*. Stuart Plattner, ur. Stanford: Stanford University Press, 49-77.
- Katičić, Natko. 1953. "More i vlast obalne države". Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kroeber, Alfred. 1948. *Anthropology*. New York: Harcourt Brace.
- Milić, Nikola. 1958. "Mreža, ribarska". U: *Pomorska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 369-379.
- Mohorovičić, Andro. 1954. "Prilog analizi razvoja historijske arhitekture na otocima Lošinju i Cresu". *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 59:211-226.
- Muraj, Aleksandra. 1995. "The Ecological Awareness of the Villagers of Cres". *Narodna umjetnost* 32/1:171-182.
- Naša sloga, poučni, gospodarski i politični list*. Trst 1870. - Pula 1915.
- Novak, Grga. 1972. *Hvar kroz stoljeća*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Ortiz, Sutti R. de. 1973. *Uncertainties in Peasant Farming: A Colombian Case*. New York: Humanities Press.
- Perić, Jelka. 1934. "Ribarstvo u Dalmaciji". *Zbornik za narodni život i običaje* 29/2:119-147.
- Plattner, Stuart. 1994. "Introduction". U *Economic Anthropology*. Stuart Plattner, ur. Stanford: Stanford University Press, 1-20.
- Pribojević, Vinko. 1991. *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Split: Književni krug.
- Rogers, Everett M. 1983. *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Skok, Petar. 1933. *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*. Split: Jadranska straža.

- Stražičić, Nikola. 1981. "Otok Cres, prilog poznavanju geografije naših otoka". *Otočki ljetopis* 4:9-344.
- Supek, Olga. 1979. "Nacrt istraživanja jednog prigorskog sela". *Narodna umjetnost* 16:57-80.
- Vlahović, Petar. 1987. "O antropogeografskim i etnografskim spisima Jovana Cvijića". U *Jovan Cvijić, Sabrana djela*. Beograd: SANU, 7-18.
- Vojnović, Savo. 1995. *Uvod u ekonomiju*. Zagreb: Mikrorad.
- Županović, Šime. 1995. *Hrvati i more, ribarstvo 1 i 2*. Zagreb: AGM.
- Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System*. New York: Academic Press.
- Wolf, Eric. 1955. "Types of Latin American Peasantry: A Preliminary Discussion". *American Anthropologist* 57:452-471.

ECONOMIC-ANTHROPOLOGICAL APPROACH TO THE STUDY OF FISHING TRADE ON THE ISLAND OF CRES

SUMMARY

Using the economic-anthropological approach, the author has shown in this paper that the production intended for sale has been existing since the pre-historic periods on the island of Cres, and that it became the dominant means of economy in the late nineteenth century at the latest. The early twentieth-century Cres economy can therefore be defined as the goods economy. Regarding Wolf's classification of the rural communities into *open* and *closed*, due to its firm economic, political and cultural connections with the world, the Cres community can be defined as *open*. This way, neither in Croatia nor outside the country, in ethnology much preferred ideal of the village as the *closed* corporate community does not dominate. It has also been shown that the process of industrialization has taken place in Cres simultaneously as in other parts of the world, followed by identical effects: the rural community becomes increasingly dependent on its social surroundings, and the fishermen become industrial workers. The Adriatic fishing-trade has been discovered as an exceptionally early feature (about 6,000 years old) and as a *folk* trade, meaning that it was accepted by the Croats living along the coastline and that it therefore became a part of their tradition, but not *folk* in the sense of being a feature that would be characteristic of the Croats from the pre-historic times and that could be used as a distinctive feature that differs them from other ethnic groups. Having emphasized that other ethnological approaches to the study of economy do not have a thoroughly worked out system of researching the goods economy and the continuing changes that occur in an open community, as well as that they do not have a possibility of viewing such a community in its diachronic and synchronic contexts, the author advocates for a more intense use of economic anthropology in the Croatian studies of the rural economy.

Key words: economic anthropology, fishing-trade, the island of Cres